

Nederland en Polen demografisch vergeleken

Radek Panczak¹⁾ en Andries de Jong²⁾

Van de tien landen waarmee de Europese Unie in 2004 is uitgebreid, is Polen in economisch en demografisch opzicht het belangrijkste. De bevolking van Polen is in de tweede helft van de 20^e eeuw in relatieve zin even snel gegroeid als die van Nederland. Wat betreft de bijdrage van de groeicomponenten was er wel een verschil: in Nederland leverde zowel de natuurlijke aanwas als het migratiesaldo een positieve bijdrage, terwijl in Polen de bijdrage van het migratiesaldo negatief was. In de toekomst zal de bevolkingsgroei tussen beide landen verschillen. Nederland blijft tot 2035 doorgroeien als gevolg van de natuurlijke aanwas en een positief migratiesaldo na 2010. In Polen gaat de bevolking vanaf nu krimpen. Dit komt zowel door een negatieve natuurlijke aanwas als door een negatief migratiesaldo.

1. Inleiding

Sinds de uitbreiding met tien nieuwe lidstaten per 1 mei 2004 telt de Europese Unie 455 miljoen inwoners. De nieuwe lidstaten verschillen in demografisch opzicht sterk van de EU-15, vooral vanwege de geringere omvang van de immigratie. Niet alleen wat betreft het inwonertal, maar ook wat betreft het economisch belang is Polen de belangrijkste van de nieuwe lidstaten.

In de nieuwe bevolkingsprognose van Nederland wordt een aanzienlijke immigratiestroom uit Oost-Europa voorspeld. Dit vloeit voort uit de veronderstelling dat de vergrijzing op de lange termijn krapte op de arbeidsmarkt zal veroorzaken. Door de uitbreiding van de Europese Unie is het voor werknemers uit de nieuw aangesloten landen gemakkelijker geworden om in de oude landen van de Europese Unie te gaan werken. Na de uitbreiding van de Europese Unie is het aantal Polen dat naar Nederland komt dan ook sterk toegenomen. In het halfjaar na de uitbreiding bedroeg de immigratie van Polen circa 3,5 duizend, ruim vier keer zo veel als in het voorgaande halfjaar. Niet alleen gezien het belang van Polen voor de (toekomstige) demografische ontwikkeling van Nederland, maar ook om te onderzoeken in hoeverre de landen van de Europese Unie – zowel sociaal-economisch als demografisch – naar elkaar toe zullen groeien, is het nuttig de demografie van Nederland en Polen te vergelijken.

In dit artikel worden eerst de componenten van de bevolkingsgroei (geboorte, sterfte en buitenlandse migratie) voor de twee landen vergeleken. Vervolgens worden verschillen in de ontwikkeling van de bevolking onderzocht. Dit wordt

voor zowel het verleden als de toekomst belicht. Voor Nederland is de toekomstige ontwikkeling ontleend aan de CBS-bevolkingsprognose, terwijl voor Polen de prognose is ontleend aan GUS (2003), een orgaan samengesteld uit experts van het Centraal Statistisch Bureau, de Bevolkingsraad van de regering en het comité van demografische studies van de Poolse academie van wetenschap.

2. Verschillen in de ontwikkeling van de componenten van bevolkingsgroei

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog maakte zowel Nederland als Polen een periode van hoge vruchtbaarheid mee. De verklaring hiervoor ligt in een combinatie van inhaal van uitgestelde huwelijksluiting en vruchtbaarheid tijdens de oorlogjaren en een 'enthousiasme' over de herwonnen onafhankelijkheid (Okólski, 1990; 2004). Deze periode van hoge vruchtbaarheid duurde in Polen korter dan in Nederland. In Nederland zette pas na 1965 een daling in, terwijl dit in Polen al tien jaar eerder plaatsvond. Deze eerdere daling kwam deels door het antinatalistische beleid in Polen (de mogelijkheden voor legale abortus werden onder meer verruimd). De vruchtbaarheidsdaling voltrok zich in Nederland niet alleen later, maar was ook veel sterker.

Tussen 1965 en 1975 is het totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR, een indicator voor het gemiddeld kindertal per vrouw) gedaald van ongeveer 3 naar 1,65; het dieptepunt werd bereikt in 1985, met 1,5 (*grafiek 1*). In Nederland hield de daling verband met de 'tweede demografische transitie' (Van der Kaa en Lesthaeghe, 1986; 1987). Deze theorie koppelt demografische veranderingen aan de modernisering van de maatschappij. Vrouwen gingen langer onderwijs volgen en vervolgens participeren op de arbeidsmarkt, hetgeen gepaard ging met een vruchtbaarheidsdaling. In Polen bleef de TFR tussen 1970 en 1985 met circa 2,3 duidelijk boven het 'vervangingsniveau' (bij een niveau van 2,05 blijft de omvang van de bevolking, bij afwezigheid van migratie, op de lange duur op peil). Het antinatalistische beleid van de jaren zestig was in deze periode omgeslagen in een pronatalistisch beleid. De relatief hoge vruchtbaarheid was overigens ten dele ook een gevolg van een geringe beschikbaarheid en onvoldoende effectiviteit van voorbehoedsmiddelen.

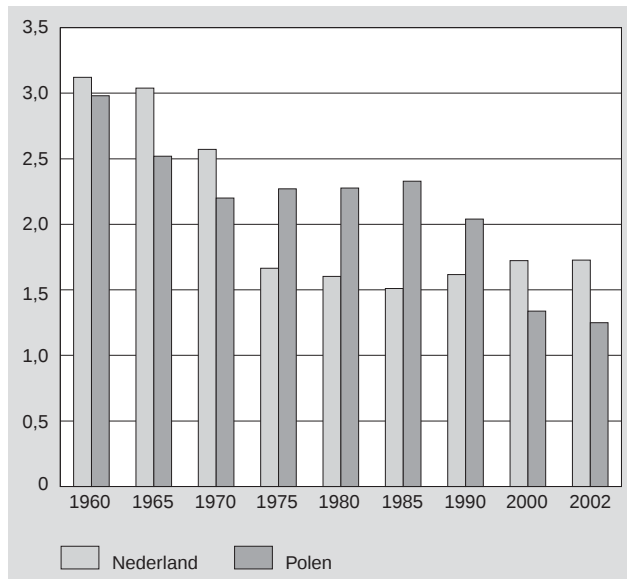
In Polen brak na 1985 een nieuwe periode van sterke vruchtbaarheidsdaling aan, die aanhield tot 1995. Deze daling was het enerzijds het gevolg van de verspreiding van (effectieve) voorbehoedsmiddelen en anderzijds van een scherpe afname van het aantal huwelijken na 1990. De val van het communistisch regime in 1989 ging gepaard met een economische transformatie, een modernisering van de maatschappij en een diffusie van westerse waarden en normen (Okólski, 1990; 2004). De TFR zakte naar waarden rond 1,3 in het begin van de 21^e eeuw. Voor dit zeer lage niveau is waarschijnlijk een combinatie van economi-

¹⁾ Population Research Centre, Rijksuniversiteit Groningen.

²⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg

sche problematiek (in tijden van recessie stellen paren de geboorte van kinderen uit of af) en westerse opvattingen over vruchtbaarheid (voor velen telt het ideale gezin twee kinderen) verantwoordelijk. In Nederland klom de TFR weer langzaam op, naar 1,7 in 2004.

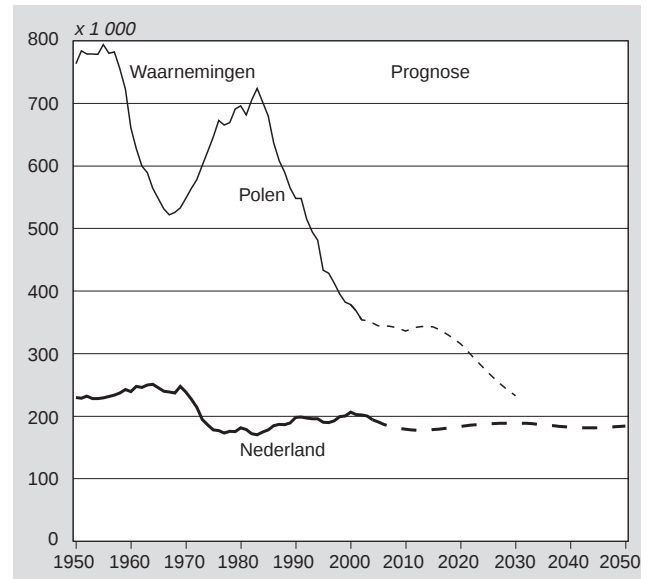
1. TFR in Nederland en Polen

Met betrekking tot het aantal levendgeborenen laat Polen zeer sterke fluctuaties zien (*grafiek 2*). In het tijdvak 1955–1965 daalde het aantal geboren van circa 800 duizend naar 550 duizend, om in het tijdvak 1965–1985 weer te stijgen naar circa 700 duizend. Hoewel de TFR na 1970 vrijwel constant was, nam het aantal geboorten nog sterk toe als gevolg van een groter aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijden. In Nederland lag het aantal geboren in de twee tijdvakken met ongeveer 200 duizend veel lager. Als gevolg van de sterke daling van de TFR in Polen na 1985, daalde ook het aantal geboorten zeer snel. In 2002 lag het aantal geboren op 350 duizend, tegen 200 duizend in Nederland. Het verschil tussen de twee landen in het aantal geboren is hiermee afgenomen van circa 550 duizend in 1950 naar 150 duizend in 2002. Volgens de prognose zal de vruchtbaarheid in Nederland in de toekomst op ongeveer hetzelfde niveau blijven. In de prognose is uitgegaan van een stabiele TFR van 1,75 in de toekomst. Voor Polen wordt verwacht dat het proces van vruchtbaarheidsdaling dat in het begin jaren negentig aanving, nog niet is voltooid. De slechte sociaal-economische situatie van generaties die momenteel in de fase van gezinsuitbreiding zitten, speelt hierbij een belangrijke rol. De TFR zal van de huidige 1,25 verder dalen naar 1,1 in 2010, en daarna weer langzaam stijgen tot 1,2 in 2020. Het aantal geboorten in Polen zal tot ongeveer 2020 op hetzelfde niveau blijven, om daarna weer verder te dalen. Rond 2030 zullen de aantallen geboorten in Nederland en Polen vrijwel even groot zijn.

Ook wat betreft het aantal overledenen lag het aantal in 1950 in Polen veel hoger dan in Nederland: circa 300 duizend tegen 75 duizend (*grafiek 3*). Tussen 1950 en 1965 liet het aantal overledenen in Polen een aanzienlijke daling

2. Levendgeborenen in Nederland en Polen

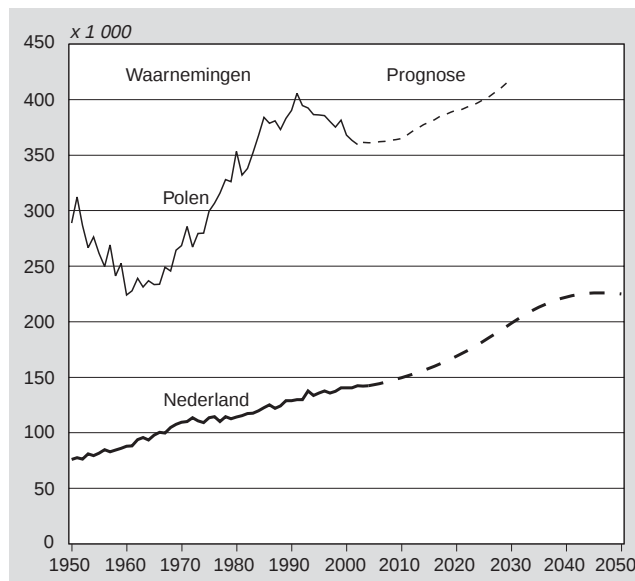

zien. Volgens Okólski (1990; 2004) houdt dit verband met een beleid gericht op de verbetering van de volksgezondheid, met onder andere projecten gericht op preventie van infectieuze en parasitaire ziekten. In de periode 1970–1990 was sprake van een stagnatie in de levensverwachting, die werd aangeduid met de 'gezondheids crisis van de socialistische maatschappij'. Deze werd veroorzaakt door de combinatie van zwaar werk, slechte gezondheidszorg en ondervoeding. Het aantal overledenen liep in deze periode sterk op, van ongeveer 250 duizend naar 400 duizend. Na 1990 ging de levensverwachting voor beide geslachten weer omhoog. Dit is opmerkelijk, omdat het economisch tij tegenzat, met een hoge werkloosheid en een beperkte toegang tot de basisgezondheidszorg. Dat de levensverwachting desondanks steeg, hangt samen met leefstijlfactoren als de promotie van hygiëne, gezonder leven, minder roken en het aanbieden van gezondheidszorg door particuliere organisaties. Deze stijging van de levensverwachting ging gepaard met een daling van het aantal overledenen na 1990. Ook in de toekomst zal de levensverwachting verder stijgen, als gevolg van verbeteringen in de gezondheidszorg en leefomstandigheden en een gezondere leefstijl. Hierdoor zal de levensverwachting van mannen van de huidige 70,5 jaar stijgen naar 77,6 jaar in 2030, en voor vrouwen van 78,8 jaar naar 83,3 jaar. Ondanks de stijging van de levensverwachting zal het aantal overledenen in de toekomst langzaam toenemen. Dit hangt samen met een combinatie van een grotere bevolking en de vergrijzing.

Tegenover de sterke fluctuaties van de aantallen overledenen in Polen staat een gestage opwaartse trend in de aantallen overledenen in Nederland. Deze stijgende lijn hangt samen met de groei van de bevolking van Nederland, aangezien de levensverwachting van mannen en vrouwen tussen 1950 en 2003 met respectievelijk 6 en 8 jaar is toegenomen. In de toekomst zal, ondanks een verdere stijging van de levensverwachting van zowel mannen als vrouwen, het jaarlijks aantal overledenen in de komende decennia blijven toenemen. Dit is het gevolg van de vergrijzing van de bevolking. De naoorlogse geboortegolf zorgt in de komende decennia voor een sterke toename van het aantal

ouderen. In het tweede en derde decennium van deze eeuw zal dit een versnelling in de toename van het aantal overledenen teweegbrengen.

3. Overledenen in Nederland en Polen

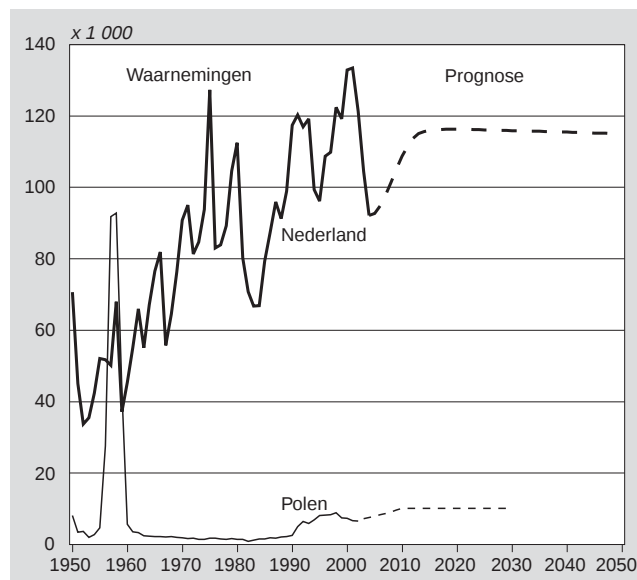
Bij de geboorte en sterfte liet Polen sterke fluctuaties in de tijdreeksen zien, terwijl voor Nederland sprake was van gestage ontwikkelingen. Ook lagen de niveau's in Polen beduidend hoger. Bij de buitenlandse migratie geldt voor beide aspecten eerder een omgekeerde situatie. Voor Polen was tot 1990 sprake van een uitzonderlijk laag niveau van immigratie (enkele duizenden). Een belangrijke uitzondering vormen echter de jaren 1956–1959. In die jaren kwamen grote stromen immigranten als gevolg van de repatriëring van Poolse burgers uit de Sovjet-Unie (Sakson, 1997). Ook in de jaren negentig liepen de aantallen immigranten iets omhoog door de komst van migranten uit de voormalige Sovjet-Unie (Iglicka, 2002). Toch zullen, naar verwachting, de aantallen immigranten in de toekomst bescheiden blijven.

In Nederland is vanaf het midden van de jaren vijftig sprake van sterke fluctuaties in de immigratie, rondom een opwaartse trend (grafiek 4). Tussen 1955 en 2000 steeg het aantal immigranten van ongeveer 50 duizend naar 130 duizend. In de jaren zestig ging het hoofdzakelijk om 'gastarbeiders', werknemers uit de landen rond de Middellandse Zee, die enkele jaren zouden werken om daarna weer terug te gaan. In de praktijk is het merendeel van de Portugezen, Italianen en Spanjaarden weer vertrokken, terwijl de Turken en Marokkanen grotendeels zijn gebleven. Vanaf de jaren zeventig leidde dit tot een stroom 'gezinsherenigers', vrouwen die zich met eventuele kinderen bij hun man voegden. Ook kwam in de tweede helft van de jaren zeventig, toen Suriname onafhankelijk werd, een grote stroom migranten uit dat land. In de jaren tachtig, en vooral de jaren negentig, kwamen veel asielzoekers naar Nederland. Ook kwam een proces van gezinsvorming op gang: jonge allochtonen die een partner zoeken in het land van herkomst (van de ouders). In de jaren negentig kwamen daarnaast nieuwe stromen arbeidsmigranten. Het

herstructureren van de economieën van Centraal- en Oost-Europa, na de val van de communistische regimes, leidde tot armoede en werkloosheid. In combinatie met ruimere mogelijkheden om te migreren, leidde dit tot meer migratie. Andere groepen van arbeidsmigranten waren managers uit Amerika en informatici uit India (Nicolaas en Sprangers, 2000).

Volgens de prognose gaat de immigratie in Nederland over enkele jaren weer stijgen, doordat de arbeidsmigratie weer toeneemt als de economische groei aantrekt.

4. Immigratie naar Nederland en Polen

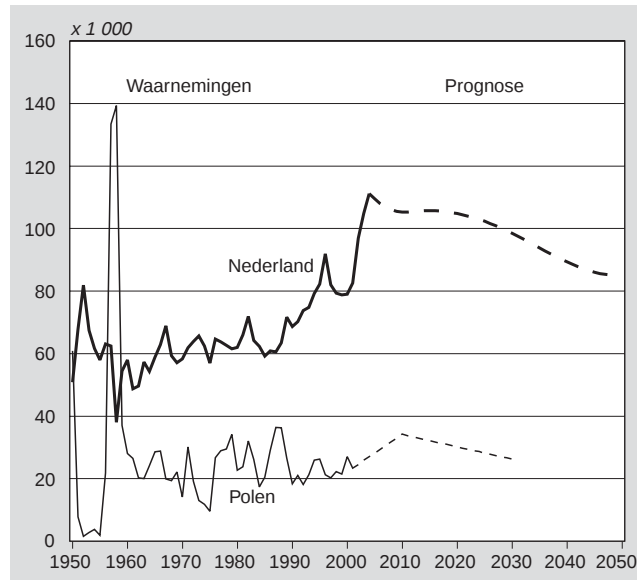
Ook voor de emigratie geldt dat de aantallen in Nederland aanzienlijk hoger liggen dan in Polen (grafiek 5). Een belangrijke uitzondering vormen echter de jaren 1957 en 1958, met respectievelijk 135 duizend en 140 duizend personen die Polen verlieten. Het betrof hier de emigratie van joden naar Israël en 'gezinshereniging' van personen van Duitse afstamming (Sakson, 1997). Vanaf de jaren zestig was er een min of meer continue stroom emigranten naar landen als Duitsland, de Verenigde Staten, Australië en Italië. Deze mensen verlieten Polen om economische en politieke redenen. Na de val van het communistisch regime in 1989 ontstond de arbeidsmigratie als nieuw fenomeen, in het bijzonder vanuit het oosten van Polen (Iglicka, 2001; 2002).

In de toekomst zal het aantal emigranten eerst toenemen. Dit houdt verband met de toetreding van Polen tot de Europese Unie, waardoor het gemakkelijker is om naar de lidstaten te emigreren. Toch wordt verwacht dat het aantal emigranten na 2010 weer zal dalen.

Met uitzondering van de jaren 1957 en 1958 was het aantal emigranten uit Nederland voortdurend veel groter dan het aantal emigranten uit Polen. Dit had deels te maken met retourmigratie van (de veel grotere aantallen) immigranten. Ook was er een grote stroom autochtonen die Nederland verlieten vanwege een scala van motieven, zoals arbeid, studie en huwelijk. Een groot deel kwam na een verblijf van enkele jaren weer terug naar Nederland. Uit Nicolaas (2004) blijkt dat de helft van de emigranten uit 1995 in 2003 al weer was teruggekeerd.

In de jaren vijftig lag de emigratie op een relatief hoog niveau. De indruk bestond dat Nederland 'vol' was en te weinig toekomstperspectieven bood. De Nederlandse economie zat nog volop in de fase van wederopbouw, en de overheid stimuleerde het vertrek naar landen als de Verenigde Staten, Canada, Australië en Zuid-Afrika. Toen de economie in de jaren zestig aantrok, zakte de emigratie iets in, om tot 1990 op min of meer hetzelfde niveau te blijven. Hierna was er sprake van een stijgende lijn in de emigratie, en vooral in de laatste paar jaar is de emigratie sterk gestegen. Deze sterke stijging kan duiden op een dalende populariteit van Nederland onder migranten. Ook bij de autochtonen is sprake van een sterke stijging van de emigratie. Waarschijnlijk is de ongunstige economische situatie een drijfveer om Nederland te verlaten. In de toekomst zal de emigratie de eerstkomende jaren nog op een hoog niveau blijven, en vervolgens geleidelijk gaan dalen.

5. Emigratie uit Nederland en Polen (inclusief administratieve correcties)

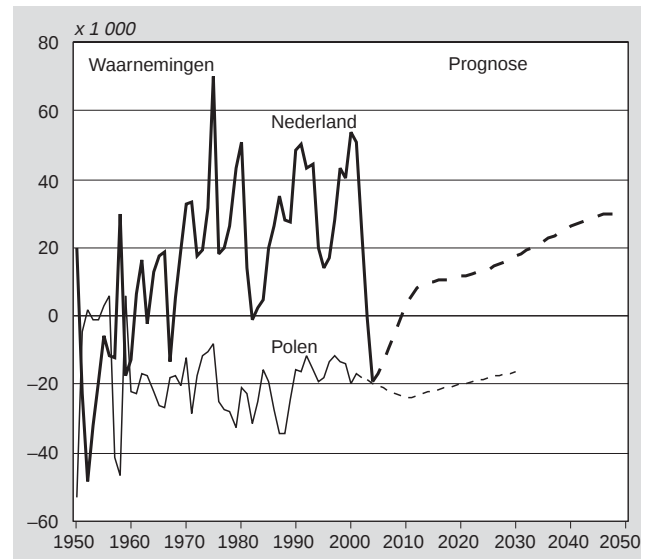
In de jaren vijftig was Nederland nog een emigratieland: meer mensen verlieten ons land dan er kwamen (grafiek 6). In de decennia daarna was Nederland een immigratieland, met vrijwel voortdurend een positief migratiesaldo. Zeer recent is hierin een verandering gekomen: in 2004 bedraagt het migratiesaldo min 19 duizend. In de prognose wordt verwacht dat het negatieve migratiesaldo rond 2010 weer is verdwenen, en dat Nederland daarna weer een immigratieland zal zijn.

Voor Polen is de situatie grotendeels tegenovergesteld. Vanaf de jaren zestig was het een emigratieland, met negatieve migratiesaldi van circa 20 duizend. Ook in de toekomst zal het negatieve saldo rond dit niveau blijven liggen.

3. Verschillen in de bevolkingsontwikkeling

In de tweede helft van de vorige eeuw is Nederland snel gegroeid, van 10 miljoen in 1950 naar 16 miljoen in 2000 (grafiek 7). Ook voor Polen geldt dat de bevolking in deze periode snel is toegenomen, van 25 naar 39 miljoen. De

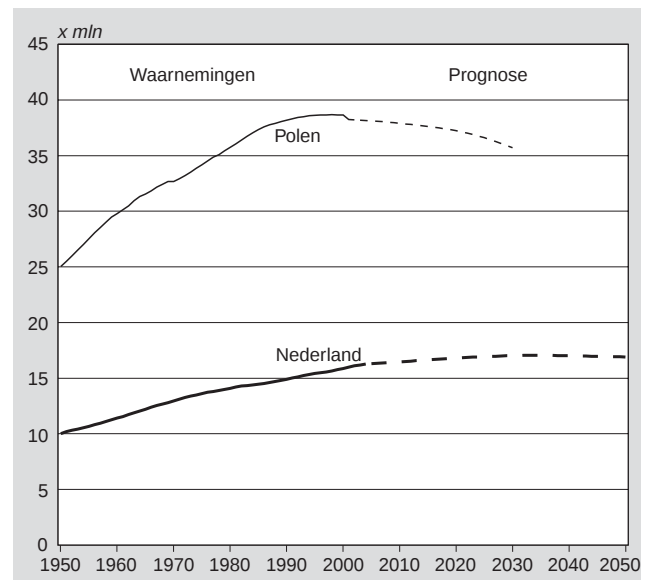
6. Migratiesaldo van Nederland en Polen (inclusief administratieve correcties)

relatieve bevolkingsgroei was in beide landen ongeveer gelijk, met een toename van ongeveer 55 procent. In de 21^e eeuw tekenen zich echter uiteenlopende ontwikkelingen in de twee landen af. Hoewel in Nederland sprake is van een duidelijke afremming van de groei, zal de bevolking tot 2035 blijven groeien en met 17 miljoen een maximum bereiken. Daarna zal de bevolkingsgroei omslaan in een bevolkingskrimp.

In Polen is de maximale bevolkingsomvang al rond het begin van deze eeuw bereikt, en zal de bevolking in de loop van de komende decennia in omvang afnemen. Naar verwachting zal Polen rond 2030 met 3 miljoen inwoners zijn gekrompen.

7. Bevolkingsomvang van Nederland en Polen

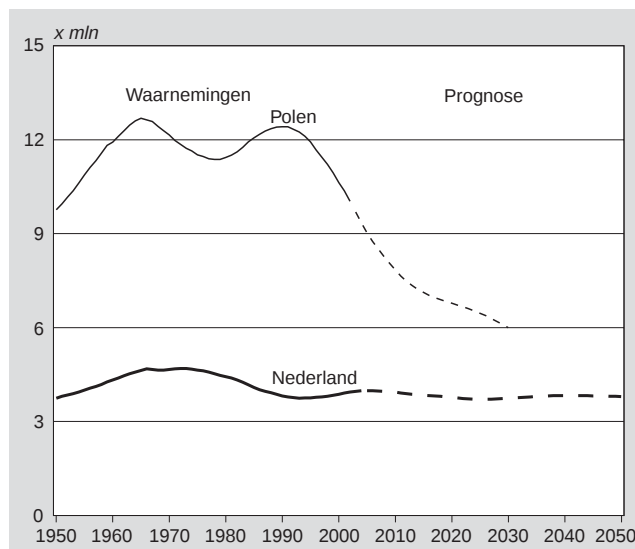

In Nederland is de bevolkingsgroei in de afgelopen halve eeuw vooral het gevolg geweest van een positieve natuurlijke aanwas, in combinatie met doorgaans positieve migratiesaldi. Tot ongeveer 2025 zal de natuurlijke aanwas nog

een positieve bijdrage blijven leveren aan de bevolkingsgroei, maar daarna zal deze omslaan in een negatieve bijdrage. Het migratiesaldo levert in het eerste decennium van deze eeuw tijdelijk een negatieve bijdrage, maar daarna weer voortdurend een positieve bijdrage. In Polen is de bijdrage van de natuurlijke aanwas aan de bevolkingsgroei in de loop van de vorige eeuw gestaag gedaald (in 1950 bedroeg hij ongeveer 500 duizend), waardoor rond de millenniumwisseling het nulpunt werd bereikt. In de loop van de 21^e eeuw zal hij verder dalen en rond 2030 uitkomen op ongeveer min 200 duizend. De bijdrage van de migratie aan de bevolkingsgroei is de afgelopen decennia vrijwel voortdurend negatief geweest. Deze situatie zal de komende decennia blijven bestaan.

Wijzigingen in de omvang van de bevolking gaan over het algemeen gepaard met wijzigingen in de leeftijdsstructuur. In Nederland geldt dat het aantal jongeren (van 19 jaar en jonger) in het verleden vrijwel gelijk is gebleven. Dit zal ook in de toekomst het geval zijn. In Polen is het aantal jongeren op en neer gegaan (*grafiek 8*). Na 1990 is het aantal jongeren opnieuw gaan dalen, en ditmaal lijkt er sprake te zijn van een structurele neerwaartse trend, die ook in de toekomst zal aanhouden.

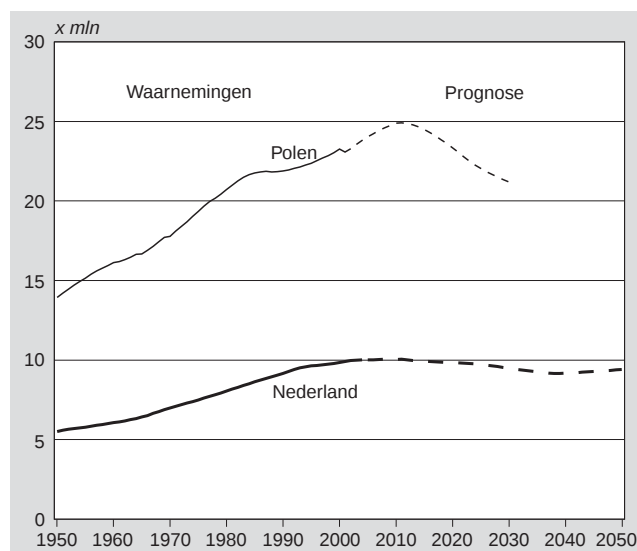
8. Bevolking van 19 jaar en jonger, Nederland en Polen

De bevolking van 20 tot en met 64 jaar geldt als de potentiële beroepsbevolking. Zowel in Nederland als in Polen is het potentiële aanbod van werknemers op de arbeidsmarkt voortdurend gestegen (*grafiek 9*). In Polen is deze stijging sneller gegaan dan in Nederland. In Nederland zal de potentiële beroepsbevolking tot 2010 nog licht stijgen, om daarna licht te gaan dalen. Ook voor Polen geldt een verdere stijging tot 2010, maar daarna zal de potentiële beroepsbevolking vrij snel gaan dalen.

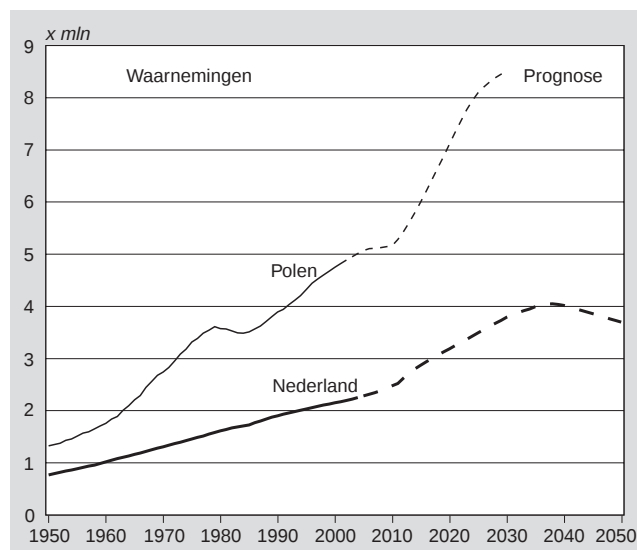
Een van de meest in het oog springende wijzigingen in de leeftijdsstructuur is de vergrijzing van de bevolking. Het aantal 65-plussers is sinds 1950 in beide landen voortdurend gestegen, hoewel deze stijging in Polen veel sneller verliep dan in Nederland (*grafiek 10*). In beide landen zet deze stijging de komende jaren geleidelijk door, om na

9. Bevolking van 20–64 jaar, Nederland en Polen

2010, als de naoorlogse geboortegolf de AOW-gerechtigde leeftijd bereikt, over te gaan in een sterke stijging. Opnieuw geldt dat de vergrijzing in Polen veel sterker zal zijn dan in Nederland.

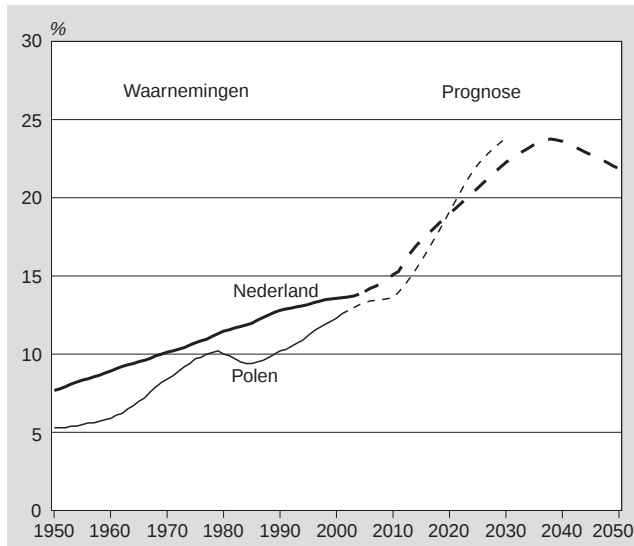
10. Bevolking van 65 jaar en ouder, Nederland en Polen

Uit het aandeel 65-plussers in de totale bevolking blijkt dat de ontwikkeling van de vergrijzing, zowel in het verleden als in de toekomst, niet wezenlijk tussen beide landen verschilt. In zowel Nederland als Polen ligt in percentage momenteel rond de 13, en rond 2030 zal het ongeveer 10 procentpunten hoger liggen (*grafiek 11*).

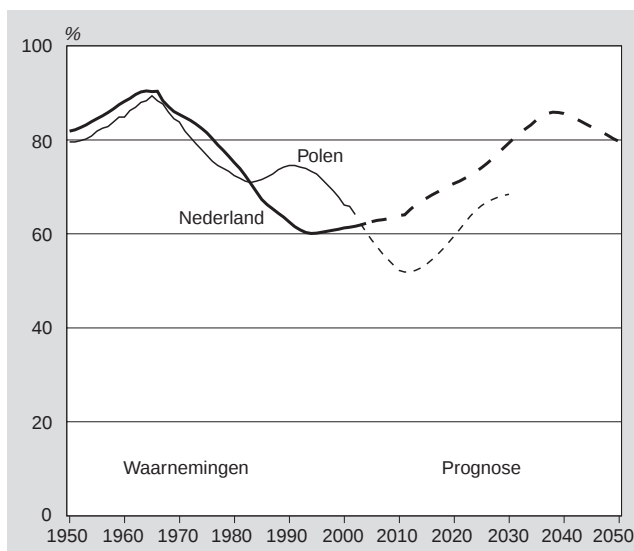
Om een indruk te krijgen van de druk van het niet-werkende deel van de bevolking op het werkende deel van de bevolking, wordt vaak gekeken naar de verhouding tussen het aantal 65-plussers plus 0–19-jarigen en het aantal 20–64-jarigen. Tot midden jaren tachtig hebben beide landen vrijwel dezelfde ontwikkeling meegemaakt: na een stijging tot medio jaren zestig vond een vrijwel continue daling plaats (*grafiek 12*). In de tweede helft van de jaren tachtig

11. Aandeel van de bevolking van 65 jaar en ouder, Nederland en Polen

gingen de ontwikkelingen uiteenlopen. In Nederland daalde de demografische druk verder, terwijl de druk in Polen weer toenam. In de tweede helft van de jaren negentig keerde de trend in beide landen weer om: de druk steeg in Nederland en daalde in Polen. Deze ontwikkeling gaat naar verwachting nog door tot ongeveer 2015. Daarna gaat de druk in Polen weer stijgen, terwijl de druk in Nederland verder blijft stijgen. Dit houdt in dat de druk in Nederland de komende decennia hoger ligt dan in Polen. De reden voor dit verschil is dat, door de veel lagere vruchtbaarheid in Polen, de druk van jongeren in Nederland hoger is dan in Polen.

12. Demografische druk, Nederland en Polen

4. Conclusie

Ook in de toekomst zal de demografische ontwikkeling van Polen enige invloed uitoefenen op de demografische ontwikkeling van Nederland. In de Nederlandse bevolkingsprognose wordt verondersteld dat in het bijzonder Polen als arbeidsmigrant naar Nederland zullen komen. Dit lijkt in lijn met het feit dat in de bevolkingsprognose van Polen wordt verondersteld dat het aantal emigranten in de ko-

mende jaren zal stijgen. Na 2010 wordt evenwel een daling van het aantal emigranten voorzien. Dit kan samenhangen met de krimpende potentiële beroepsbevolking in Polen na 2010, waardoor Polen gemakkelijker een baan zullen kunnen vinden op de binnenlandse arbeidsmarkt dan momenteel, bij een relatief hoge werkloosheid, het geval is. Voor Nederland kunnen op termijn dus problemen ontstaan bij de rekrutering van arbeidsmigranten uit Polen.

In demografische zin zal er geen sprake zijn van convergentie tussen de twee landen. Nederland blijft nog enkele decennia groeien, terwijl Polen nu al krimpt. Ook blijft de natuurlijke groei in Nederland nog geruime tijd positief, terwijl deze in Polen reeds negatief is. Voorts levert het saldo buitenlandse migratie in Nederland (na 2010) een positieve bijdrage aan de bevolkingsgroei, terwijl in Polen continu sprake is van een negatieve bijdrage.

Literatuur

Dawson, A. H., 2000, The changing geography of morbidity and mortality in post-communist Poland. *GeoJournal* 50, blz. 97–100.

Iglicka, K., 2001, Migration movements from and into Poland in the light of East-West European migration. *International Migration* 39(1), blz. 3–18.

Iglicka, K., 2002, Poland: between geopolitical shifts and emerging migratory patterns. *International Journal of Population Geography* 8, blz. 153–164.

Okólski, M., 1990, Deformacje przejścia demograficznego w Polsce Ludowej. *Studia Demograficzne* 1(99), blz. 3–19.

Okólski, M., 2004, Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

Sakson, B., 1997, Powojenne migracje zagraniczne ludności polskiej w literaturze przedmiotu. *Studia Demograficzne* 3(129), blz. 53–70.

Kaa, D.J. van de, 1987, Europe's second demographic transition. *Population Bulletin* 42(1). Population Reference Bureau, Washington D.C.

Lesthaeghe, R. en D.J. van de Kaa, 1986, Twee demografische transitie? In: Kaa, D.J. van de, en R. Lesthaeghe (red.), *Bevolking: groei en krimp*, blz. 9–24. Van Loghum Slaterus, Deventer.

Nicolaas, H. en A.H. Sprangers, 2000, De nieuwe gastarbeider: manager uit de VS of informaticus uit India. *Maandstatistiek van de Bevolking* 48(9), blz. 9–12. CBS, Voorburg/Heerlen.

Nicolaas, H., 2004, Helft Nederlandse emigranten keert weer terug. *Bevolkingstrends* 52(4), blz. 43–45. CBS, Voorburg/Heerlen.

GUS (Central Statistical Office), 2003, Demographic forecast for years 2003–2030. GUS, Warsaw.